

کتابهای تازه

چند امتیازنامه عصر قاجار

○ چند امتیازنامه عصر قاجار
○ به کوشش: میرهاشم محدث
○ ناشر: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، کتابخانه و موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، اسفند ۱۳۸۰، ۱۳۶ ص. ۷۵۰۰ ریال

رساله حاضر، شامل بیست و یک امتیازنامه است که در زمان قاجار، عمدتاً به خارجیان و مواردی نیز به ایرانیان اعطا شده است. بیست امتیاز در زمان ناصرالدین شاه و یک امتیاز در زمان مظفرالدین شاه.

امتیازاتی که به خارجیان واگذار می‌شد، به خاطر رقابتی بود که دولت‌های خارجی - به‌خصوص روس و انگلیس - در قرن نوزدهم برای بسط نفوذ و تسلط خود بر ایران با یکدیگر داشتند و در غالب موارد، زبان‌های جبران‌ناپذیری به استقلال سیاسی و اقتصادی ما وارد ساختند. این مجموعه در یکی از دست‌نوشته‌های کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود که به کوشش آقای میرهاشم محدث تصحیح و چاپ شده است. موضوع و مشخصات امتیازنامه‌ها به قرار زیر است:

۱- اولین امتیازنامه حاوی واگذاری امتیاز «راه‌آهن حضرت عبدالعظیم» است که بین دولت ایران و مسیو فابیوس بوتال (بواطال) فرانسوی منعقد گردیده است.

۳- «امتیازنامه تراموا» با دایرداشتن راه‌های اسیبی در شهر تهران که در ماه مه سال ۱۸۸۸ میلادی برابر با رمضان ۱۳۰۵ قمری بین قوام‌الدوله - وزیر امور خارجه ایران - و مسیو بوتال (بواطال) فرانسوی، در دو نسخه و مشتمل بر یازده شرط در تهران منعقد شده است.

۴- «امتیازنامه بانک شاهنشاهی ایران»: این بانک یکی از مؤسسات انگلیسی بود که تقریباً مدت نیم قرن اقتصاد ایران را تحت نفوذ و اراده خود درآورده بود. وقتی بارون ژولیوس رویتر، امتیاز تنباکو را در سال ۱۸۷۲ از ناصرالدین شاه گرفت، با مخالفت ایرانیان روبه‌رو شد و شاه ایران مجبور شد آن قرارداد را فسخ کند. رویتر با مساعد دیدن شرایط، در پی جبران مافات برآمده و تقاضای خود را تجدید و خواستار رسیدگی به این اختلاف و جبران خسارت ناشی از آن گردید. برای این منظور جورج رویتر، فرزند خود را به تهران فرستاد. البته این دادخواهی با حمایت کامل انگلیس بود. بالاخره بعد از مذاکرات مفصل، در ۲۷ جمادی‌الاول ۱۳۰۶ قمری / ۳۰ ژانویه سال ۱۸۸۹ میلادی با مداخله سر درو متدولف - وزیر مختار

تاریخ واگذاری این امتیاز، چهارم رمضان ۱۳۰۴ و مدت اجرای آن هجده ماه بوده است.
 ۲- دومین رساله، امتیازنامه «چاه آرتزین» است که بین ناصرالدین شاه و دکتر طارمنش - تبعه آمریکا - منعقد گردیده است. مدت این اعتبارنامه بیست و پنج سال است و طرف قرارداد ملزم شده که یک سال پس از تاریخ مبادله، شرکت مختلط مرکبی از اهالی ایران و ینگه دنیای شمالی ترتیب دهد و تا یک سال پس از تشکیل کمپانی، تعداد کافی از اسباب و اشخاصی را که برای احداث چاه‌ها ضروری است به تهران بیاورد. این امتیازنامه در نوزده فصل تدوین شده و تاریخ امضای آن جمادی‌الاول ۱۳۰۵ قمری است.

زیرک انگلیس - امتیازی برای ایجاد بانک شاهنشاهی ایران به رویت داده شد، همانطور که در فصل چهاردهم این امتیازنامه اشاره‌ای مبهم به آن شده است: «به ازای حقوقی که به موجب این امتیازنامه به بارون ژولیوس روبرت واگذار شده، بارون مذکور صریحاً اقرار بر ترک کامل بلااستثناء تمام حقوق و امتیازاتی می‌نماید که بر حسب امتیازنامه قدیم مورخه ۲۵ ژوئیه ۱۸۷۲ عیسوی که به توسط این شروط معدوم و ساقط الاعتبار گردید به مشارالیه عطا شده بودند» و «اشکالاتی که مدت‌ها بین دولت بندگان اعلیحضرت شاهنشاهی ایران و بارون ژولیوس روبرت معلق بودند، چون آخر الامر برطرف گردیدند و امتیازنامه [ای که] به بارون ژولیوس روبرت مذکور در بیست و پنجم ژوئیه سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و دو عیسوی عطا شده بود چون معدوم گردید به اتفاق طرفین مراتب مفصلاً ذیل برقرار شدند».

۵- «قرارداد ساختن قند و گلوکز قند در تمام دولت ایران» که در هفدهم شعبان ۱۳۰۶ بین **امین السلطان و ادوارد دتی** بلژیکی، در ده فصل منعقد گردید.

۶- «امتیازنامه شیشه‌آلات»: که دوباره بین **امین السلطان و ادوارد دتی** در تاریخ ۱۷ شعبان ۱۳۰۶، در ده فصل برقرار گشت.

۷- «معامله شمع گچی» که باز هم بین **امین السلطان و ادوارد دتی** در تاریخ ۱۷ شعبان ۱۳۰۶ در ده فصل منعقد گشت و در جمادی‌الاول ۱۳۰۸ ضمیمه‌ای به آن افزوده شد. مدت این قرارداد سی سال منظور شده است.

۸- «امتیاز مشروبات الکلی در تمام خاک ایران»: امضاءکنندگان این قرارداد، **نریمان خان قوام السلطنه، نظرآقا، امین السلطان و ساوالان خان** بودند و تاریخ امضای آن به ۲۹ ذیحجه ۱۳۰۶ برمی‌گردد مدت این امتیاز پنجاه سال بوده است.

۹- «امتیازنامه نصب چراغ برق و تلفن» که به **یحیی خان مشیرالدوله** واگذار و ایشان متعهد شد که در عرض دو سال، کوچه‌ها و معابر دارالخلافه را سیم‌کش کند و چراغ برق و تلفن را برقرار نماید. مدت این امتیازنامه شصت سال است. این امتیازنامه در هفده فصل و در تاریخ ربیع‌الاول سال ۱۳۰۷ منعقد و توسط **یحیی خان مشیرالدوله** و وزارت خارجه به امضاء رسید.

۱۰- «امتیازنامه راه عربستان» [خوزستان

فعلی] که به **یحیی خان مشیرالدوله** واگذار شده است. مدت آن شصت سال و ضرب‌الاجل ساختن آن سه سال تعیین شده است. **یحیی خان مشیرالدوله** این حق را (در این قرارداد)، برای خود محفوظ نگاه داشته است که بتواند از سرمایه سرمایه‌داران خارجی نیز استفاده کند. این امتیازنامه در دوازده فصل در ربیع‌الاول سال ۱۳۰۷ منعقد گردیده است.

۱۱- «امتیازنامه دخانیات» که به مدت پنجاه سال به **تالبوت و شرکای او** واگذار و در پانزده فصل به تاریخ ۲۸ رجب ۱۳۰۷ بین **تالبوت و اولیای دولت ایران** مبادله شده است.

۱۲- «امتیاز من دوپیته یا حراحی عمومی» که به **ژاک دپلیاکوف - جنرال قنسول فرانسه** در ایران - واگذار شده است. مدت اعتبار این قرارداد از تاریخ امضای آن (شوال ۱۳۰۷) تا هفتاد و پنج سال بعد است. و در هجده فصل تنظیم شده است.

۱۳- «امتیازنامه کالسکه تهران» که به **میرزا جوادخان سعدالدوله** واگذار شده است. مدت این امتیازنامه، پنجاه سال است و در شوال ۱۳۰۸ به امضای **امین السلطان** رسیده است. صاحب این امتیازنامه می‌بایستی ظرف یک سال، درشکه‌های تهران را راه‌اندازی کند. اما چون در موعد مقرر نتوانسته به وعده وفا کند لهذا ناصرالدین شاه قاجار در ضمیمه‌ای، شش ماه دیگر به آن ضرب‌الاجل افزوده است.

۱۴- «امتیازنامه چوب شمشاد» که در شش شرط بین **محمد ولی خان نصرالسلطنه - حاکم استرآباد و گرگان - و مسیو کوسس و تنو فیلد کتوس - اتباع روس -** منعقد گردیده است. ابتدا این امتیاز را **نصرالسلطنه** از شاه گرفته و پس از یک سال به این دو نفر واگذاشته است، البته با گرفتن حق دلالی که عبارت است از پرداخت «بیازده هزار تومان به عنوان مالیات و گمرک و غیره که مختص جناب نصرالسلطنه» است. این قرارداد در تاریخ بیستم ربیع‌الاول ۱۳۰۸ در شش فصل تنظیم و به امضای **امین السلطان** رسیده است.

۱۵- «امتیاز نامه بیمه و حمل و نقل» که در تاریخ جمادی‌الاول ۱۳۰۸ و در دوازده فصل به **لازار پولیاکوف - عضو شورای دولتی و رئیس اداره شرکت مروج تجارت و صنعت در ایران -** واگذار شده است. مدت آن هفتاد و پنج سال و در دوازده فصل تنظیم شده است.

۱۶- «امتیازنامه کاغذسازی» که به **یحیی خان مشیرالدوله** واگذار شده است. مدت این امتیاز پنجاه سال بوده و طرف قرارداد متعهد شده است که سه سال بعد از امضای قرارداد، به ساختن این کارخانجات همت گمارد. تاریخ عقد این امتیازنامه، جمادی‌الاول ۱۳۰۸ بوده و امتیازنامه در هفت فصل تنظیم شده است.

۱۷- «امتیازنامه گچ و آهک و سنگ تراش و مرمر و سنگ آردواز» [= سنگ شقر] که به **مسیو ادوارد دتی بلژیکی** واگذار شده است و در تاریخ جمادی‌الثانی ۱۳۰۸ به امضای **ناصرالدین شاه** رسیده است. این امتیازنامه در دوازده فصل است.

۱۸- «امتیازنامه راه آهن دکویل». (دکویل یعنی ساختن ریل‌ها، قدری پهن‌تر از معمول) که به **مهندس فابوس بوتال (بواطال)** فرانسوی واگذار شده است. صاحب امتیاز بایستی در عرض نه ماه کارهای مقدماتی را به انجام رساند، مدت اعتبار این امتیاز، شصت سال است. این قرارداد در ده فصل در تاریخ جمادی‌الثانی سال ۱۳۰۸ به امضا و فرمانی از ناصرالدین شاه درباره اسب دوانی در انتهای آن آمده است.

۱۹- «امتیازنامه راه فی مابین تبریز و دارالخلافه»: پس از اینکه روس‌ها امتیاز ساختن جاده‌های شمال کشور و انگلیسی‌ها اجازه ایجاد راه شوسه در جنوب ایران را می‌گیرند، دولت ایران به فکر آن می‌افتد که از اتباع داخلی، شرکتی برای ایجاد راه‌های شوسه در آذربایجان تشکیل دهد. به همین منظور امتیاز برای تشکیل کمپانی مذکور به **امیرنظام داده** می‌شود. مدت اعتبار این امتیازنامه شصت سال است و تاریخ امضای آن جمادی‌الثانی ۱۳۰۷ است. این امتیازنامه در ۱۰ فصل نوشته شده است.

۲۰- واگذاری حق ایجاد و ترتیب چراغ گاز که به **یحیی خان مشیرالدوله** واگذار شده است. مدت این اعتبار نامه نود و نه سال می‌باشد و در ذیقعدۀ ۱۳۰۸ امضاء شده است. این امتیازنامه در هشت فصل تنظیم شده است.

۲۱- اجازه نامه ایجاد اداره حمل و نقل عامه در ایران توسط کالسکه‌های خودرو که در شعبان ۱۳۱۶ امضاء و به **حکیم‌الملک - وزیر ابنیه و مسکوکات - و مهندس الممالک - وزیر معادن و صنایع - و ماکزیمیلین کتیرا - مهندس فرانسوی برق -** واگذار شده است.